

Zorgen over het cultureel erfgoed: Taalkeuze op plaatsnaamborden in Friesland: eentalig Fries, tweetalig (FN, NF) of eentalig Nederlands? ¹

Riemer Reinsma

Summary

In Friesland (640,000 inhabitants), a province of the Netherlands, about fifty-five percent of the population are native speakers of Frisian, recognized as the second official language in the Netherlands. The remaining about 45 percent are native speakers of Dutch and two dialects. Generally speaking Frisian prevails in rural areas, whereas Dutch predominates in urban zones. Moreover, Frisian is ‘widely used especially in informal situations’.²

Traditionally, place-names in Friesland were monolingual Dutch. In 1953, the Dutch government had prescribed that municipalities in Friesland have the right to decide on the names of towns and hamlets in Frisian, whether or not bilingual. In case of bilinguality, only the Dutch name would be considered as the official one.

At present, most place-name signs are bilingual, with either Frisian or Dutch on top, monolingual Frisian or monolingual Dutch. This article starts from the assumption that the four language choices – Dutch, Dutch-Frisian, Frisian-Dutch, and Frisian (hereafter D, DF, FD and F) – correlate with an increasing degree of Frisianness of the municipalities concerned: the degree in which they hold the Frisian cultural heritage, including the Frisian language. For example: a place-name that is indicated exclusively in Frisian, might point to a clear awareness in local citizens of being Frisians.

Cultural heritage is an entity too vague to be measurable as such. This article measures two correlations which can be expressed in figures. First, the correlation between language choice and the degree of pro-Frisian persuasion, as expressed by the amount of voters for the Fryske Nasjonale Partij (FNP) in elections for Provincial States (the provincial authorities): the FNP is the main moving spirit behind the promotion of the Frisian language. Secondly, the correlation between

1 This article is the elaborate and substantively modified version of a talk, given at the conference *Trends in Toponymy 5* in Bern, Switzerland (13 July, 2012).

2 A. Versloot, ‘Frisian place-names and place-names in Friesland’, *Onoma* 46 (2011), p. 141. This may, at least partly, contribute to the sometimes somewhat belated, slow and difficult process of assigning an official status to Frisian place names.

the signs and the percentage of native speakers of Frisian in the municipality concerned. In order to relate the signs as accurately as possible to the percentages of native speakers, two measuring points were used: data from Gorter et al. (1988) and the Fryske Taalatlas.

Based on cartographical and sociolinguistical data, the article concludes that urbanized and partly (linguistically and culturally) Dutchified Frisian municipalities have a ripple effect on adjoining rural municipalities, which feel threatened and experience the need to demonstrate their Frisianness in DF, FD or even F name signs. Non-adjoining rural municipalities do not (or to a lesser degree) feel this threat and – if their place/name signs are D – do not, or at least to a lesser degree, feel the urge to demonstrate their Frisian nature by replacing the signs by bilingual ones or F ones. Urbanized municipalities themselves experience two contrasting needs: while the Dutchified majority does not feel any urge to show Frisianness, the Frisian speaking population does; these contradicting urges lead to their belonging (mostly) to the DF middle category, by way of ‘compromise’.

Inleiding

In Friesland zijn zowel het Fries als het Nederlands officiële talen;³ het Fries is erkend als de tweede officiële taal in Nederland. Ongeveer vijftien procent van de bevolking in de provincie bestaat uit Friese moedertaalsprekers. De overige (ongeveer) 45 procent hebben hoofdzakelijk drie andere moedertalen: (1) Nederlands, (2) Nedersaksisch en (3) Stadsfries, een Nederlands dialect dat kan worden bestempeld als Nederlands gesproken door Friezen. Over het algemeen overheerst het Fries in landelijke gebieden, het Nederlands in stedelijke.

De plaatsnaamborden die in dit artikel worden onderzocht zijn hetzij blauw met witte letters, of wit met blauwe of zwarte, letters en verwijzen naar gemeenten of naar ‘woonplaatsen’ binnen gemeenten, zoals die vermeld staan in de Basisregistraties Adressen en Gebouwen. In Friesland wordt, net als elders, de *positie* van naamvarianten – hetzij bovenaan hetzij onderaan – ervaren als emotioneel belangrijk.⁴ Feitsma bracht het, wat meer pregnanter, als volgt onder woorden: ‘Ik wil graag heten zoals ik mijzelf noem. Ik wil ook graag dat plaatsen in Friesland heten zoals Friezen die zelf – mondeling en in geschrifte – in hun eigen

3 In dit Nederlandstalige artikel worden Nederlandse exoniemen gebruikt. Om in twijfelgevallen na te gaan of Nederlandse exoniemen (nog) gangbaar zijn gebruikte ik *Wikipedia*. Een voorbeeld van een min of meer verouderd Nederlands exoniem is *Scharsterland*, dat hier dus wordt aangeduid als *Skarsterlân*.

4 D. Gorter, ‘Naamgeving in Friesland: contact en conflict = consensus?’ In: W. de Geest (ed.), *Recente studies in de Contactlinguïstiek*, pp. 35-45 (Bonn 1997), p. 42.

taal noemen'.⁵

De meeste plaatsnaamborden zijn tweetalig, met óf het Fries óf het Nederlands bovenaan (verder respectievelijk aangeduid als FN en NF).

In 1953 had de Nederlandse regering voorgeschreven dat gemeenten in Friesland het recht hebben te beslissen over de namen van steden en dorpen in Friesland; deze mochten al dan niet tweetalig zijn. In het geval van tweetaligheid zou alleen de Nederlandse naamvariant beschouwd worden als de officiële naam.⁶ Dit beperkte de vrijheid van de keus voor één officiële naam: Friese namen konden alleen worden ingevoerd in combinatie met hun Nederlandse tegenhanger, althans wanneer men – zoals destijds meestal het geval was – eentalig Friese borden een te radicale stap vond;⁷ meer dan één officiële naamvariant wordt immers niet toegestaan. In 1981 maakte de toenmalige gemeente Idaarderadeel als eerste gebruik van de mogelijkheid om eentalig Friese namen in te voeren voor alle topografische objecten binnen de gemeente.⁸ Sinds 1992 is de keuzevrijheid echter vergroot: iedere gemeente mag beslissen over alle geografische namen binnen de gemeentegrenzen.⁹

Wie naar de plaatsnaamborden kijkt in de hoop daarin een systeem te ontdekken, heeft het niet zo heel makkelijk. Terecht is in dit verband het woord 'plaatsnamenchaos' gevallen.¹⁰ Toch lijkt de chaos groter dan hij werkelijk is. Een factor die de zaken voor het oog compliceert is namelijk, dat komborden in verband met de kosten meestal pas vervangen worden door nieuwe als daartoe een technische aanleiding bestaat; soms dus pas enkele jaren nadat de gemeenteraad (of, zoals in het geval van Súdwest-Fryslân, burgemeester en wethouders) een bepaald besluit genomen heeft.¹¹ Zo laat fig. 1 zien hoe een tweetalig bord (NF) van Bergum (gem. Tietjerksteradeel; raadsbesluit in 1986) in 1989 werd vervangen door een FN bord. Het heeft natuurlijk geen zin dit vervangingsproces

5 T. Feitsma, 'Friese plaatsnamen: wennen aan 't gewone', *Onze Taal* 56 (1987), p. 65.

6 F. Ormeling & A. Versloot, 'Friese plaatsnamen als cultureel erfgoed', *It Beaken* 70 (2008), p. 15.

7 Sommige dorpen echter, in het bijzonder bestaande gehuchten die een administratieve status als dorp hadden verkregen, voerden – zelfs al in de jaren 1950 – een eentalig Friese naam in; het oudste voorbeeld is Nij Beets (Ormeling & Versloot, 'Friese plaatsnamen', p. 22; de Nederlandse naam luidde *Nieuw-Beets*). Het raadsbesluit dateert van 28-7-1950; zie *De Stiennen Man* 31 (1975), nr. 6, p. 14.

8 Ormeling & Versloot, 'Friese plaatsnamen', p. 15.

9 F. Ormeling, 'Frisification of the map: democratizing public administration', in: P. Jordan (ed.), *Geographical Names as a Part of the Cultural Heritage*, p. 75.

10 Santema 2009.

11 Bijvoorbeeld in het geval van de naamborden van Hindeloopen (FD), die dateren uit de periode toen de plaats deel uitmaakte van Nijefurd.

steeds op de voet te volgen, en het lijkt redelijk, ervan uit te gaan dat raadsbesluiten na verloop van tijd altijd uitgevoerd worden.

*Figuur 1. Een tweetalig plaatsnaambord (NF) van Bergum aan de Kloosterloane wordt in 1989 vervangen door een FN bord.
(Foto: Friesch Dagblad, collectie Tresoar)*

Bovendien kunnen veel schijnbare uitzonderingen op het gemeentelijk namenbeleid historisch verklaard worden. Historisch beschouwd is er immers een vast patroon te zien in de manier waarop de aanduidingen op de komborden elkaar opvolgen – als er al veranderingen optreden.¹² Aanvankelijk waren alle komborden eentalig Nederlands.¹³ De tweede fase was, dat de Nederlandse naam bovenaan werd geplaatst en gevolgd werd door de Friese.¹⁴ Daarna wordt de volgorde omgedraaid, en ten slotte blijft alleen het Fries over.

-
- 12 Niet alle fasen waren (of zijn) 'verplicht'. Zo besloot de vroegere gemeente Idaarderadeel in 1975-1976 van N over te gaan op F; zie Raadsbesluit nr. 9 gemeenteraad Idaarderadeel d.d. 11-3-1975 en Raadsbesluit d.d. 15-6-1976 (Historisch Centrum Leeuwarden). Voorts schakelde Menaldumadeel in 1999 van NF over naar F; zie <http://collections.tresoar.nl/cdm/singleitem/collection/TRLffa/id/68403/rec/10> toont een NF bord van Ritsumazijl (in het Fries Ritsumasyl) uit de periode 1950-1999 (raadsbesluit in 1999).
- 13 Gorter, 'Naamgeving', p. 37. Zie ook F. Ormeling & A. Versloot, 'Friese plaatsnamen', p. 4.
- 14 'The emancipation of Frisian and Frisian endonyms in public life started in the 1950s' (Versloot, 'Frisian place-names', p. 141). Het oudste voorbeeld van een gemeente die van N overschakelde naar NF was Bolsward, in 1952 (zie *Leeuwarder Courant* 25-2-1984).

De genoemde volgorde van ontwikkelingen kent nauwelijks uitzonderingen. Eénmaal is er echter een stap terug gedaan die berucht is geworden in de Friese naamkundige geschiedenis: in Tietjerksteradeel werd een raadsbesluit dat eentalig Friese namen in 1986 op de borden had ingevoerd kort daarna veranderd in een besluit tot FN borden. Dit gebeurde ongetwijfeld onder druk van het hevige publieke verzet tegen de desbetreffende beslissing. Een enquête wees uit dat 90 procent van de bevolking tegen het besluit gekant was.¹⁵

Soms werd een of meer van de mogelijke ontwikkelingsfasen overgeslagen. Zo schakelde Menaldumadeel in 1999 van NF over naar F.¹⁶

Sommige plaatsnamen die niet stroken met het gemeentelijke namenbeleid zijn echter volledig idiosyncratisch. Ze zijn geen overblijfselen van de periode voordat deze plaatsen opgingen in een nieuwe gemeente en lijken vooralsnog onverklaarbaar; zie tabel 1.

Tabel 1. Voorbeelden van plaatsnaamborden die niet het huidige of voormalige gemeentelijke namenbeleid weerspiegelen.

Woonkern	F	FN	NF	N	gemeente waartoe de woonkern nu behoort
Ijsbrechtum	+ (<i>Ysbrechtum</i>) ¹⁷				Sneek (NF), resp. Súdwest-Fryslân (NF) ¹⁸
Flansum (Fries: <i>Flânsum</i>)				+	Rauwerderhem (grotendeels F) resp. Súdwest-Fryslân
Jonkersland	+ (<i>Jonkerslân</i>)				Opsterland (NF), sinds 1816
De Knijpe	+ (<i>De Knipe</i>) ¹⁹				Heerenveen (NF)
Nieuw Beets ²⁰	+ (<i>Nij Beets</i>)				Opsterland (NF)
Oudeschoot (Fries: <i>Aldskoat</i>)				+	Heerenveen
Sloten			+ ²¹		Gaasterland-Sloten (FN) resp. De Fryske Marren (NF)

15 Zie B.C. Damsteegt, 'De spelling van Friese plaatsnamen', *Onze Taal* 56 (1987), p. 66. Een andere uitzondering op de regel was het geval van Hemelumer Oldeferd; een raadsbesluit om over te gaan op eentalig F moest herroepen worden nadat de gemeente was opgegaan in Súdwest-Fryslân; zie *Wikipedia* s.v. *Verfriesing*.

16 <http://collections.tresoar.nl/cdm/singleitem/collection/TRLffa/id/68403/rec/10> toont een NF bord van Ritsumazijl (in het Fries *Ritsumasyl*) uit de periode 1950-1999 (raadsbesluit in 1999).

Tietjerk (en sommige andere kernen)	+ (Tjytsjerk) ²²				Tietjerksteradeel ²³ (FN)
Wijtgaard	+ (Wytgaard)				Leeuwarden (NF) ²⁴

Andere uitzonderingen op het gemeentelijk beleid zijn echter, zoals gezegd, te verklaren uit gemeentefusies die in Friesland hebben plaatsgehad (zie tabel 2). Met andere woorden, ze vormen een ‘erfenis’ uit een eerdere periode. Zo heeft de Friessprekende plaats Minnertsga, die tot 1 januari 2018 tot de gemeente Het Bildt behoorde, NF borden, hoewel

- 17 Vóór de annexatie had Ijsbrechtum FN naamborden, een erfenis uit de tijd dat het onderdeel was geweest van Wymbritseradeel. Volgens H. Jaasma geeft de Nederlandse spelling een andere spraakklank in de beginlettergreep weer (/ɛɪ/) dan de Friese (e-mail 14-3-2017).
- 18 Zie het Voorstel van burgemeester en wethouders inzake Friestalige plaats- en straatnamen, bijlage no. 124 (6 september 1985 (Gemeentelijk Archief Súdwest-Fryslân)); dit voorstel tot verfrising van plaatsnamen, geïnspireerd op de plaatsnamenlijst van de Fryske Akademy, werd bij acclamatie aangenomen (zie Besluitenlijst 22-10-1985 (Gemeentelijk Archief Súdwest-Fryslân)) en hield in dat er NF borden werden ingevoerd, met uitzondering van Ijsbrechtum, waar de IJ werd vervangen door een Y. De IJ-variant werd afgeschaft, omdat de Y, naar het inzicht van de gemeente, zowel de Friese als de Nederlandse uitspraak weergaf en altijd de gebruikelijke schrijfwijze was geweest (dit is overigens onjuist; zie *Delper*).
- 19 Volgens K. Gildemacher, *Friese plaatsnamen. Alle steden, dorpen en gehuchten* (Leeuwarden 2007), p. 134 heeft deze naamkeuze niets van doen met het Nederlands-Friese taalconflict. In 1970 werd de tot dan toe traditionele Nederlandse naam *De Knijpe* veranderd in *De Knipe*, omdat de Nederlandse variant seksuele associaties op zou roepen met het Nederlandse werkwoord knippen. Het blijft dan echter onduidelijk waarom de invoering van de Friese naam *Knipe* dit probleem zou hebben opgelost: het Friese *knipe* heeft dezelfde betekenis als zijn Nederlandse cognaat. De Friese naam komt van een appellatief knip ‘sluis’.
- 20 Een verslag in Het Nieuwsblad van Friesland 31-7-1950 geeft aanleiding te vermoeden dat de eentalige Friese naam van Nij Beets niet in het Opsterlandse naambelid van die periode past (namelijk D): één raadslid verwerpt de Friese naam, omdat hij een anomalie vormt tussen Nederlandse namen als *Ureterp* en *Frieschepalen* (zie http://beetsonline.nl/historie/index-01-historie_043.htm).
- 21 De komborden zijn echter FN; zie <http://www.metatopos.eu/Provtab2.php?pcode=Po2&postcode=true&opm=true>
- 22 E-mail van Daniël Bakker (Tietjerksteradeel 1-2-2017). Zie ook *Wikipedia s.v. Tietjerksteradeel*.
- 23 Zie voor meer details noot 50.
- 24 De tweetalige borden in Leeuwarden dateren van 2 februari 1953, zie *De Stiennen Man* 31 (1975), nr. 6, p. 14.

die gemeente als geheel Nederlands-Bildtse borden had (en in de nieuwe gemeente Waadhoeke gehouden heeft!).²⁵ Echter, ooit had Minnertsgra tot de (voormalige) gemeente Barradeel behoord, waar men NF naamborden had sinds 1970.²⁶ Nog een voorbeeld: het eentalige N bord van de buurtschap Oude Schouw (in het Fries: *Aldskou*), die nu onderdeel is van de gemeente Heerenveen (die NF borden heeft), is een relict uit de periode toen Oude Schouw tot Utingeradeel behoorde (opgeheven in 1984), waar men eentalig N borden had.

Een chaotisch beeld leveren op het eerste gezicht ook de plaatsnaamborden van Súdwest-Fryslân op. Ze zijn echter voor het overgrote deel verklaarbaar als men weet dat deze fusiegemeente het namenbeleid van de samengevoegde gemeenten ongewijzigd heeft gelaten.

Tabel 2. Overzicht van gemeentelijke fusies 1984 – 2014.

Gemeente	In 1984 opgegaan in	In 2011 opgegaan in	In 2014 opgegaan in
Baarderadeel Hennaarderadeel	Littenseradeel		
Franeker Franekeradeel I	Franekeradeel (II)		
Barradeel	Franekeradeel II Harlingen Het Bildt		
Hemelumer Oldeferd Hindeloopen Stavoren Workum	Nijefurd	Súdwest-Fryslân	
Bolsward Sneek Wonseradeel Boornsterhem (I)			
IJlst Wymbritseradeel I	Wymbritseradeel II		

25 Bildts is het plaatselijke, niet-Friese dialect.

26 Dit staat vermeld in het voorstel van B. en W. van Littenseradeel over (onder andere) de vervanging van plaatsnaamborden (cf. agendapunt 4 van de raadsvergadering d.d. 13 september 1993 (Gemeentelijk Archief Littenseradiel)).

Idaarderadeel Rauwerderhem Utingeradeel (deels)	Boornsterhem	Leeuwarden
		Heerenveen
		De Friese Meren
Sloten Gaasterland	Gaasterland-Sloten	De Friese Meren
Doniawerstal Haskerland	Skarsterlân	
Franeker	Franekeradeel (II)	
Franekeradeel I		
Dokkum Oostdongeradeel Westdongeradeel	Dongeradeel	

Behalve de *positie* die naamvarianten op tweetalige borden innemen (bovenaan, onderaan) zijn er wat subtielere manieren om de waardering voor een gegeven naamvariant uit te drukken. Zo wordt de naam die de voorkeur geniet soms in grotere letters weergegeven dan de andere variant. Deze variabele blijft in dit artikel buiten beschouwing.

In beginsel bestaat er geen rechtstreeks causaal verband tussen de *officiële* status van de Friese en Nederlandse namen in een gemeente aan de ene kant, en de positie die de desbetreffende taal inneemt op de komborden van een gemeente anderzijds. Zo prijken in Gaasterland-Sloten de Friese namen bovenaan op de komborden, hoewel de Nederlandse naam de officiële was. Reden voor de prominente positie: de gemeente hanteerde ‘een voorkeursbeleid voor de Friese namen’.²⁷ Het omgekeerde verschijnsel, waarbij de Friese naam officieel is maar de Nederlandse variant bovenaan staat – komt niet voor.

Probleem

‘Culturele erfenis’ – de eigen taal en cultuur – is een ietwat vage entiteit, te vaag om als zodanig meetbaar te zijn. Daarom zijn in dit artikel twee correlaties onderzocht die wél in cijfers kunnen worden uitgedrukt. Ten eerste: de correlatie tussen een gemaakte naamkeuze en de mate van ‘Friesheid’ van de gemeenten in kwestie, zoals die wordt uitgedrukt door het aantal stemmen voor de Fryske Nasjonale Partij (FNP). De FNP is de voornaamste drijvende kracht achter het bevorderen van het gebruik van het Fries.²⁸ Plaatsnamen spelen hierbij een belangrijke rol: ze zijn rechtstreeks gere-

²⁷ <http://nl.wikipedia.org/wiki/Gaasterland-Sloten>

²⁸ Cf. K. Huisman, yn oparbeidzjen mei T. Feitsma. *Tusken Fryske dream en Nederlânske macht. Fjirtich jier Fryske Nasjonale Partij* (Ljouwert 2003). p. 331.

lateerd aan emoties van de plaatselijke inwoners ('Word ik als Friessprekende serieus genomen?', etc). Deze gedachte vindt steun in een uitspraak die werd gedaan door een gemeenteambtenaar in Tietjerksteradeel: 'Wij hanteren de oorspronkelijke Friese benaming [op o.a. naamborden] voor onze gemeente, dit om aan te geven dat wij het belang van de Friese taal en cultuur hoog achten'.²⁹ De tweede correlatie die werd onderzocht is die tussen de naamkeuze en het percentage Friese moedertaalsprekers.

Methodie

De percentages Friese moedertaalsprekers zijn bepaald op basis van Gorter et al. (1988)³⁰ en de *Fryske Taalatlas* (2007, 2011 en 2015). Ten aanzien van Smallerland was er echter een probleem: Gorter vermeldt afzonderlijke percentages voor Smallerland en zijn belangrijkste kern, Drachten, hoewel Drachten zelf geen gemeente was (dat was het geweest vóór 1816). Gorters percentage voor Smallerland dekt dus niet heel Smallerland. Dit probleem heb ik zo goed mogelijk opgelost door het gemiddelde te berekenen.

De Friesgezindheid werd gemeten aan de hand van de stemmenpercentages die de FNP behaalde bij de verkiezingen voor Provinciale Staten. De resultaten die de FNP behaalde bij de Statenverkiezingen ontleen ik aan gegevens van de Kiesraad.³¹ Het lijkt redelijk om met Gildemacher aan te nemen dat Provinciale Staten als politiek lichaam meer geschikt is om Friese waarden te behartigen dan gemeenten, vandaar de keuze voor de provinciale verkiezingen.³² Het aantal *raadszetels* van de FNP lijkt geen nauwkeurig meetinstrument, aangezien besluiten zoals die over plaatsnamen plagen voort te vloeien uit samenwerking tussen partners en niet overtuigend op het conto kunnen worden geschreven van alleen de FNP. Zelfs in gemeenten waar de FNP een betrekkelijk grote aanhang heeft, vormt de partij een relatief kleine minderheid. Op dit punt

29 ANWB *Kampioen* Dec. 1991, p. 22.

30 D. Gorter et al., *Language in Friesland* [Engelse samenvatting van *Taal yn Fryslân*] (Ljouwert 1988), p. 5. De geactualiseerde versie uit 1995 van Gorters onderzoek over de positie van het Fries als moedertaal (D. Gorter & R.J. Jonkman, *Taal yn Fryslân op 'e nij besjoen*. (Ljouwert 1995)) verschaft geen gegevens op gemeentelijk niveau. Helaas kan op er op basis van Gorters gegevens, die in feite slechts indicaties met een aanzienlijke bandbreedte zijn, slechts een ruwe ranglijst opgesteld worden.

31 <http://www.verkiezingsuitslagen.nl/Na1918/Verkiezingsuitslagen.aspx?Verkiezings-TypeId=4>

32 K. Gildemacher, 'Stages of geographical names transformation in written usage in Fryslân AD 800-2005', *Proceedings of the International Conference on Minority Names / Indigenous Names and Multilingual Areas Geonames 2005* (Leeuwarden 2005), p. 14.

lijkt J.M. Penrose overigens ambivalent te zijn. Enerzijds stelt zij: ‘An examination of the political activity on the municipal level provides the best indication of the FNP’s development as a regional political party.’³³ Elders schrijft zij echter: ‘Many of the FNP’s ideas carry overtones of romanticism, and the contexts most relevant to their implementation are regional (*provincial*) and international ones’ (cursivering van mij, RR).³⁴ Het gebied van de voormalige gemeente Het Bildt is buiten beschouwing gelaten, omdat de tweetalige borden hier Nederlands en Bildts zijn. Voorts bleef Dokkum buiten beschouwing, omdat het slechts één naam heeft, die noch als Fries noch als een Nederlands exoniem kan worden gedetermineerd, en er zijn geen buurtschappen die uitsluitel kunnen geven inzake de naamkeuze op plaatsnaamborden. De gemeente Kollumerland is weggelaten omdat deze een gemengd beleid voert: in het oostelijk deel, waar Nedersaksisch wordt gesproken, zijn de borden in het Nederlands, terwijl ze in het Friessprekende westen NF zijn.³⁵ Aanvankelijk is ook een derde mogelijke correlatie in overweging genomen: de mate waarin gemeentebesturen een beleid voeren ten gunste van de Friese taal.³⁶ Om twee redenen is hiervan afgezien. De bron die hiervoor beschikbaar is, de *Fryske Taalatlas*, biedt slechts een indicatie voor de jaren 2007 en daarna,³⁷ hetgeen betekent dat gegevens over de kwaliteit van het taalbeleid niet kunnen worden gerelateerd aan een iets verder verleden. Of het taalbeleid werkelijk een bruikbare voorspeller zou zijn in ons onderzoek, valt overigens te betwijfelen. Van der Bij (2005) is daar in ieder geval sceptisch over: ‘Of het opstellen van een beleidsplan de veroorzaker is van meer gebruik van het Fries is [...] niet bewezen.’³⁸

33 J. M. Penrose, *The role of ethnic political activism in the preservation of Frisian ethnicity in the Netherlands* (s.l. 1989), p. 197.

34 Penrose, *The role of ethnic political activism*, p. 205f.

35 Raadsbesluit d.d. 21 maart 1995 (Gemeentearchief Kollumerland).

36 Zie over dit onderwerp J. van der Bij, *Fries in het voortgezet onderwijs, een Echternachse processie. Een evaluatieonderzoek naar de effecten van het project. Academisch proefschrift* ([Leeuwarden] 2005), p. 53.

37 *Fryske Taalatlas* 2007, 2011, 2015.

38 Van der Bij, *Fries in het voortgezet onderwijs* 2005:53.

Resultaten

Tabel 3. Percentages FNP-stemmen in Friese gemeenten bij de meest recente (aan het raadsbesluit voorafgegane) verkiezingen voor Provinciale Staten. (Bron: <http://www.verkiezingsuitslagen.nl/Na1918/Verkiezingsuitslagen.aspx?VerkiezingsTypeId=3>)

Gemeente	F	FN	NF	Raads- besluit in	% FNP stemmen
Achtkarspelen	+			2016	14,32
Baarderadeel	+ (grotendeels) ³⁹			1975	17,64
Barradeel			+	1970	11,96
Barradeel	+			1975	11,96
Boornsterhem	+			1985 ⁴⁰	5,48
Dantumadeel	+			2009	11,68
Dongeradeel			+	1995 ⁴¹	5,68
Ferwerderadeel	+			1998 ⁴²	8,10
Franekeradeel		+ ⁴³		1980	7,45
Gaasterland-Sloten		+		1985	6,66
Harlingen			+	1975	3,21
Idaarderadeel	+ (uitgezonderd Friens ⁴⁴)			1975	13,08
Leeuwarderadeel			+	2002	9,47
Leeuwarderadeel		+		2009 ⁴⁵	
Littenseradeel	+ ⁴⁶			1993	12,78
Menaldumadeel	+			2009 ⁴⁷	16,73
Opsterland			+	1986	4,74

39 Vier woonkernen hebben slechts één naamvariant (Winsum, Mantgum, Weidum en Jellum), twee hebben eentalig Nederlandse naamborden: Hilaard en Baard. *Wikipedia* s.v. *Baarderadeel* vermeldt geen details.

40 Zie Utstel oer it ynfieren fan Fryske plaknammen d.d. 7-1-1987; het raadsbesluit dateerde van 19-11-1985.

41 *Leeuwarder Courant* 28-1-1998.

42 Zie *Leeuwarder Courant* 20-8-1998. Raadsbesluit op 17-9-1998; verkiezingen waren gehouden op 4-3-1998 (één FNP-zetel op een totaal van 13).

43 Zie *Leeuwarder Courant* 28-3-1980.

44 Er bestaat slechts één naamvariant.

45 *Plaatsnamengids* s.v. *Leeuwarderadeel*.

46 Om precies te zijn: de raad besloot voorlopige FN borden in te voeren, in afwachting van de invoering van F borden; zie *Leeuwarder Courant* 14-9-1993.

47 *Leeuwarder Courant* 28-3-2009.

Rauwerderhem	+ (grotendeels) ⁴⁸	+		1972	14,95
Skarsterlân			+	1985	7,22
Smallingerland			+ ⁴⁹	1980	3,94
Sneek			+	1985	5,41
Tietjerksteradeel		+ ⁵⁰		1986	6,75
Wymbritseradeel		+		1985 ⁵¹	10,84

Tabel 3 toont de aanhang van de FNP in gemeenten, zoals uitgedrukt bij de Provinciale Statenverkiezingen. Hier doen zich enkele paradoxen voor. Boornsterhem en Ferwerderadeel (eentalig Fries) hebben betrekkelijk lage FNP-cijfers (5,8 % resp. 8, 10). Omgekeerd vertoont Achtkarspelen slechts een lichte verfriësing (NF in 1984) ondanks het hoge FNP-percentage.

Tabel 4. Percentages Friese moedertaalsprekers in Friese (ex-)gemeenten.

Gemeente	Percentage Friese moedertaalsprekers	Taalkeuze			
Achtkarspelen	>67			NF	
Ameland	<10				N
Baarderadeel	>67	F (grotendeels)			
Barradeel	>67			NF	
Bolsward	50-67			NF	
Boornsterhem	60-69	F			
Dantumadeel	>67			NF	
Dongeradeel	>67			NF	

48 Slechts één naamvariant bestaat met betrekking tot De Wieren. Eentalig Nederlands is het naambord van Flansum (in het Fries *Flânsum*).

49 Een eentalig Fries overblijfsel uit 1952, de tijd vóór de FNP, is *De Tike* (gem. Smaltingerland (NF); in het Nederlands *De Tieke*; de Nederlandse variant lijkt momenteel obsoleet en wordt in *LexisNexis* niet geattesteerd na 1997, in tegenstelling tot *De Tike*). Het raadsbesluit dateert van 1 juli 1952; zie *De Stienen Man* 31 (1975), nr. 6, p. 14. In sommige andere woonkernen in Smaltingerland werden NF borden ingevoerd in december 1953 (zie *De Stienen Man* 31 (1975), l.c.; dit raadsbesluit werd genomen met betrekking tot Boornbergum, Smalle Ee, De Wilgen, Goëngahuizen en Veenhoop).

50 De meeste buurtschapnamen zijn F (uitzondering: Hoogzand-Oostermeer, FD); zie *Plaatsnamengids s.v. Hoogzand*. Dorpsnaamborden zijn FN, met uitzondering van *Tyt-sjerk* (F; zie *Wikipedia s.v. Tietjerksteradeel*).

51 *Leeuwarder Courant* 28-1-1986.

Doniawerstal	>67			NF	
Ferwerderadeel	50-67	F			
Franeker	33-50			NF	
Franekeradeel	>67			FN	
Gaasterland-Sloten	>67			FN	
Harlingen	33-50			NF	
Haskerland	>67			NF	
Heerenveen	33-50			NF	
Hennaarderadeel	>67			NF	
Hemelumer Oldeferd	>67	F			
Hennaarderadeel	>67			NF	
Hindeloopen	>67			FN	
Idaarderadeel	50-67	F (behalve Friens)			
IJlst	>67			FN	
Leeuwarden	10-33			NF	
Leeuwarderadeel	50-67			FN	
Lemsterland	10-33				N
Littenseradeel	70-79	F			
Menaldumadeel	50-67			NF	
Nijefurd	>67			NF	
Oostdongeradeel	>67			NF	
Ooststellingwerf	33-50				N
Opsterland	>67				N
Rauwerderhem	50-67	F (grotendeels)			
Schiermonnikoog	<10				N
Skarsterlân	>67			NF	
Sloten	>67			FN	
Smallingerland	67			NF	
Sneek	33-50			NF	
Stavoren	>67			FN	
Súdwest-Fryslân	50-60			NF	
Terschelling	<10				N
Tietjerksteradeel	50-67			NF	
Utingeradeel	50-67				N
Vlieland	<10				N
Westdongeradeel	>67			NF	
Weststellingwerf	10-33				N
Wonseradeel	>67			NF	

Workum	>67		FN		
Wymbritseradeel	>67		FN		

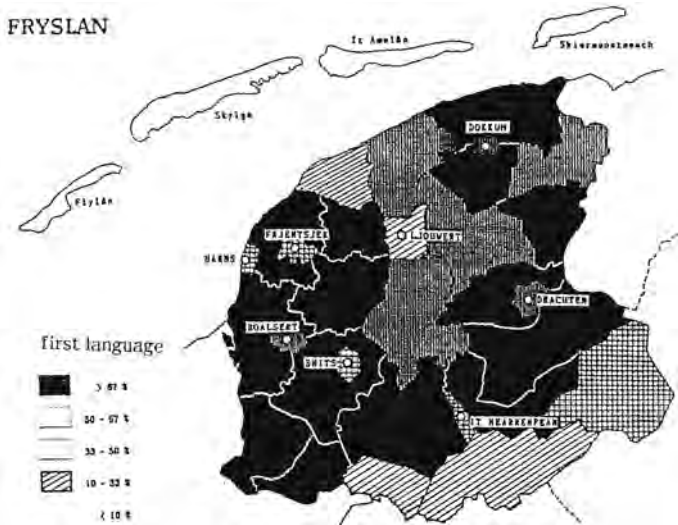
In tabel 4, die de percentages Friese moedertaalsprekers geeft zoals ik die geëxtrapoleerd heb uit Gorter en de *Fryske Taalatlas* 2007 en 2015, zijn de gemeenten op dezelfde manier gerangschikt. De gegevens met betrekking tot gemeenten met een eentalig Fries naambordenbeleid suggereren een nauw verband met hoge percentages Friese moedertaalsprekers. Maar ook hier springen enkele paradoxen in het oog. Opnieuw valt Achtkarspelen op, dat zijn naambelid slechts licht verfrist heeft hoewel het percentage Friese moedertaalsprekers hoog is. Anderzijds wist Leeuwarderadeel met een krappe meerderheid van moedertaalsprekers en middelmatig FNP-resultaat zijn borden te verfriesen tot FN.

Conclusie

Tabel 3 laat zien dat de percentages FNP-stemmen in significante mate verband houden met de naamkeuze (berekend volgens Spearmans rangcorrelatie). De rangcorrelatie is hier 0,61. Tabel 4 laat zien dat ook de tweede rangcorrelatie, de percentages moedertaalsprekers, significant verband houdt met de naamkeuze, zij het in mindere mate dan het percentage FNP-stemmen. Hier is de rangcorrelatie 0,33. Beide rangcorrelaties spelen bij de naamkeuze dus een rol, maar van een helder totaalbeeld is geen sprake.

Om hierin klaarheid te brengen, is het zinvol de Friese taalsituatie te vergelijken met die in Brussel en naaste omgeving. De Belgische hoofdstad is een grotendeels Franssprekende (> 80 %) enclave in Vlaams gebied. Al tientallen jaren verhuizen Brusselaars in groten getale naar de zogeheten Vlaamse Rand, de ring van voornamelijk rurale gemeenten rondom Brussel. Dit heeft een verfransende werking uitgeoefend, met als gevolg dat de Vlaamse inwoners van de Rand hun taal, cultuur en identiteit bedreigd zien; zij spreken van de ‘Brusselse olievlek’. In de ‘Rand’ is de N-VA, Vlaanderens grootste politieke partij, dominant, en gemeenten in de Rand demonstreren graag hun Vlaamse identiteit. Dit wordt geïllustreerd door een boodschap die enkele jaren geleden op de website van de gemeente Beersel, ten zuidwesten van Brussel, stond: ‘Hoffelijk en gastvrij, fier een Vlaamse gemeente te zijn, willen wij open staan voor alle culturen. Iedereen is hier welkom maar wij vragen aan allen die met ons leven, met ons onze taal, het Nederlands te spreken en onze cultuur te eerbiedigen. Samen bewaren wij also het karakter van onze streek.’⁵²

52 R. Reinsma, *Wandelen langs de taalgrens*, p. 105.

Figuur 2. Fries als eerste taal (Gorter 1984).

In Friesland lijkt een soortgelijk verschijnsel aan de orde te zijn.⁵³ Gorters kaart en de kaarten in de *Fryske Taalatlas* bevestigen dit, ondanks recente fusies waarbij sommige geürbaniseerde plaatsen (bijvoorbeeld Sneek) hun gemeentelijke status verloren hebben en daarom uit de kaarten van de *Fryske Atlas* verdwenen zijn. Te zien is bijvoorbeeld hoe de sterk geürbaniseerde en verhollandste gemeente Leeuwarden (met slechts 10-33% Friese moedertaalsprekers) net als Brussel omgeven is door plattelandsgemeenten waar de percentages Friese moedertaalsprekers variëren van 50 tot >67. Gemeenten als Leeuwarden moeten dus worden gezien als verkleinde versies van Brussel, omgeven door een Friese ‘rand’ die zich door de verhollandste buur in zijn taal en cultuur bedreigd voelt en zijn Friesheid wil tentoonspreiden met een naambordenbeleid dat de eigen identiteit tot uiting brengt. De geürbaniseerde gemeenten vallen uiteraard niet precies samen met de elf ‘Friese steden’, bekend van de Elfstedentocht, waaronder zich kleine plaatsen als Stavoren (1.000 inwoners) bevinden, terwijl stedelijke concentraties als Drachten (45.000) er niet

53 Een verschil met de Brusselse situatie zou kunnen zijn dat er in Friesland ook een omgekeerde migratiebeweging is (gewest), namelijk vanuit de omringende plattelandsgemeenten naar de stedelijke gemeenten (Gorter et al. (1988: 5), die deze stedelijke gebieden enigszins verfrieste.

onder vallen. Tabel 5 vermeldt Friesland's grootste stedelijke gemeenten; tabel 6 toont de drie categorieën van gemeenten (stedelijk, grenzend aan een of meer steden en niet grenzend aan een stad).

Tabel 5. Grootste geurbaniseerde gemeenten in Friesland; aantal inwoners > 9.000.

Gemeente	Aantal inwoners
Leeuwarden	96.000
Drachten	45.000
Sneek	33.000
Heerenveen	29.000
Harlingen	14.000
Joure	13.000
Franeker	12.000
Dokkum	12.000
Wolvega	12.000
Lemmer	10.000
Bolsward	10.000

Tabel 6. De drie relevante categorieën van (al dan niet voormalige) gemeenten waarvan FNP- en/of moedertaalsprekerpercentages bekend zijn: (A) stedelijke gemeenten, (B) plattelandsgemeenten met stedelijke buurgemeenten en (C) plattelandsgemeenten zonder stedelijke burens. Bron betreffende taalkeuze plaatsnaamborden: <http://www.metatopos.eu/Provtab2.php?pcode=Po2&postcode=true&pm=true> en Plaatsnamengids.

Gemeente	F	FN	NF	N	Categorie	Grenzend aan een stedelijke buurgemeente met als hoofdplaats
Achtkarspelen	+		+		C	
Baarderadeel	+*				B	Leeuwarden
Barradeel			+		B	Harlingen
Barradeel	+				B	Harlingen
Bolsward			+		A	
Boornsterhem	+				B	Leeuwarden, Heerenveen
Dantumadeel	+				B	Dokkum
Dongeradeel			+		B	Dokkum
Doniawerstal			+		C	

Ferwerderadeel	+				B	Leeuwarden
Franeker			+		A	
Franekeradeel		+			B	Harlingen, Franeker
Gaasterland-Sloten		+			C	
Harlingen			+		A	
Haskerland			+		B	Heerenveen
Heerenveen			+		A	
Hennaarderadeel			+		B	Franeker
Idaarderadeel	**				B	Leeuwarden
IJlst		+			B	Sneek
Leeuwarden			+		A	
Leeuwarderadeel		+			B	Leeuwarden
Lemsterland				+	A	
Littenseradeel	+				B	Franeker
Menaldumadeel	+		+		B	Leeuwarden
Nijefurd			+		C	
Oostdongeradeel			+		B	Dokkum
Ooststellingwerf				+	B	Drachten
Opsterland			+		B	Heerenveen
Rauwerderhem	+				B	Leeuwarden
Skarsterlân			+		B	Heerenveen
Smallingerland			+		B	Leeuwarden, Heerenveen
Sneek			+		A	
Súdwest-Fryslân			+		B	Leeuwarden, Harlingen
Tietjerksteradeel		+			B	Leeuwarden
Westdongeradeel			+		B	Dokkum
Weststellingwerf				+	A ^{***}	
Wonseradeel			+		B	Harlingen, Bolsward
Wymbritseradeel		+			B	Sneek

* (grotendeels), ** (m.u.v. Friens), *** (hoofdplaats Wolvega)

Uit de tabellen 5 en 6 komt naar voren dat bijvoorbeeld Dantumadeel (categorie B) maximaal verfrieste naamborden (F) heeft; de FNP-aanhang is hier aanzienlijk (11,68%). Gezegd moet wel worden, dat sommige gevallen iets minder in het patroon passen. Zo voerde Boornsterhem F borden in zonder dat er een sterke FNP-aanhang was (5,48); wel was er een meerderheid aan Friese moedertaalsprekers: 60-69 %.

In de tweede plaats wordt nu duidelijk waarom bijvoorbeeld een gemeente als Dongeradeel (categorie C), ondanks een hoog percentage Friese

moedertaalsprekers (>67) toch slechts licht verfrieste (NF) borden voert: de gemeente voelt zich niet bedreigd en is dus minder vatbaar voor de FNP-ideologie en het daaruit voortvloeiende verfriesen van plaatsnaamborden; de FNP scoort er vrij laag (5,68 %). Maar niet alle C-gemeenten beantwoorden helemaal aan dit patroon. Zo zouden we geen sterk verfrieste FN borden verwachten in de voormalige gemeente Gaasterland-Sloten, die immers niet ‘bedreigd’ werd door een stedelijke buur, en waar de FNP slechts een middelmatig percentage stemmen haalde. Omgekeerd past Achtkarspelen met zijn NF borden evenmin helemaal in het patroon: het telt juist een *hoog* percentage FNP-stemmen. Buiten het C-profiel vallen ten slotte natuurlijk sowieso gemeenten als Ameland, waar het percentage moedertaalsprekers én FNP-stemmen zo laag is dat er überhaupt geen draagvlak is voor enige mate van verfriesing.

In categorie A variëren de Friese minderheden van 10-33 % (Leeuwarden,⁵⁴ Lemsterland en Weststellingwerf) tot 33-50 % (Franeker,⁵⁵ Harlingen, Heerenveen⁵⁶ en Sneek). De meeste geürbaniseerde plaatsen hebben NF borden; alleen het voormalige Lemsterland (stedelijke kern: Lemmer) en Weststellingwerf (met Wolvega) hebben N borden. In deze twee gemeenten heeft de Friese minderheid van 10-33 % blijkbaar net te weinig kritische massa. Dat Leeuwarden, met een even kleine minderheid, wél op NF borden overging, kan te maken hebben met twee factoren: allereerst zijn status als provinciehoofdstad, die immers geacht wordt het Friese erfgoed uit te dragen. Ook in dit opzicht doet Leeuwarden aan Brussel denken: ondanks de kleine Vlaamse minderheid zijn Frans en Nederlands op plaatsnaamborden in de Brusselse agglomeratie volledig gelijkgesteld, al heeft men gekozen voor een oplossing die in Friesland nooit toegepast is: tweetalig met alternerend Frans resp. Nederlands bovenaan. Een tweede factor is dat stedelijke gemeenten als Leeuwarden naast de verhollandste meerderheid óók een substantiële Friese minderheid

54 Het Leeuwarder percentage steeg tussen 1982 en 2007 (van 10-33 tot 30-39%), maar dit had geen invloed op het namenbeleid.

55 Na 1984 verloren sommige stedelijke gemeenten – Dokkum, Franeker, Harlingen en Sneek – hun gemeentelijke status na een fusie; in zulke gevallen ga ik ervan uit dat ook de ‘opvolger’ als een (min of meer) stedelijke gemeente beschouwd kan worden.

56 Het percentage voor Heerenveen steeg tussen 1982 en 2007 aanzienlijk, namelijk van 33-50 tot 50-59. Dit kan echter toe te schrijven zijn aan een discrepantie tussen Gorters benadering en die van de *Taalatlas*: Gorters percentage heeft alleen betrekking op de plaats Heerenveen, terwijl de *Taalatlas* verwijst naar de plaats én het rurale achterland (met een hoog percentage moedertaalsprekers). Het namenbeleid van Heerenveen bleef ongewijzigd.

hebben die zich in haar identiteit bedreigd voelt, en men mag dus aannemen dat in dergelijke gemeenten twee *tegengestelde* krachten werken, die de middenpositie met betrekking tot de naamkeuze kunnen verklaren: hún naamkeus kan als een compromis gezien worden. Een uitzondering was in dit verband, althans in 1982, Sneek, derde stad van Friesland. Ondanks een aanzienlijke Friestalige minderheid (33-50 %) – die naar aangenomen mag worden haar Friesheid koesterde – had Sneek N borden; spoedig echter ‘voldeed’ de stad alsnog aan het verklaringsmodel: in 1985 werden NF borden ingevoerd.

Men zou nog kunnen opperen dat de Elfstedentocht, waaraan grote economische belangen verbonden zijn, een remmende werking kan hebben op een mogelijke verfriesing van naamborden. Toch is hiervoor geen bewijs te vinden. Zo hebben de ‘steden’ Hindeloopen, IJlst, Sloten en Stavoren FN naamborden.

Voor de nietverklaarde gevallen is nader onderzoek nodig naar andere mogelijke factoren om daarmee nog fijnmaziger verklaringen mogelijk te maken. Gedacht kan bijvoorbeeld worden aan de voorbeeldwerking die een buurgemeente kan uitoefenen. Dat dit inderdaad denkbaar is, blijkt uit het geval-Wymbritseradeel. Nadat Littenseradiel in 1993 besloten had om eentalig Friese komborden in te voeren, vroegen B & W van Wymbritseradeel hun burens om informatie en ontvingen zij onder andere de notulen van de desbetreffende raadsvergadering van Littenseradiel (het Littenseradielster beleid werd overigens niet nagevolgd). Een tweede voorbeeld is de voormalige gemeente Idaarderadeel, die ‘in omliggende plaatsen’ heeft gekeken hoe dingen daar gedaan werden.⁵⁷

Dankbetuiging

Ik dank mr. Henk Jonker (Almere) en dr. Gjalt Zondergeld (Weesp) voor hun commentaar op een eerdere versie van dit artikel. Voor de zienswijze uitgedrukt in dit artikel blijf ikzelf verantwoordelijk. Voorts dank ik de volgende gemeenteambtenaren (in alfabetische volgorde) voor de gegevens die zij verschaften: Daniël Bakker (Tytsjerksteradiel), Pieter van der Bij (Dongeradeel), Ineke Boskma (Dantumadeel), Gerrit Bouma, M. Brugman (Harlingen), Hessel Jaasma (Súdwest-Fryslân), Wietske Keizer (Opsterland), Hedzer Klarenbeek (Leeuwarden), Koos Koopmans (Wymbritseradeel), Gert Muizer (Littenseradiel), Taeke Oord (Skarsterlân), Loltsje Ritsma (Heerenveen), J. Sinnema (Het Bildt), Sietske Swart-Van

57 Zie het *Voorstel tot wijziging van de bestaande plaatsnaamborden* (Gemeente Grouw, nr. 578; Historisch Centrum Leeuwarden). De *Notulen van de openbare vergadering van de raad der gemeente Idaarderadeel* d.d. 15-6-1976 (Historisch Centrum Leeuwarden) vermelden, meer specifiek, ‘gemeenten als Hemelumer Oldeferd en Rauwerderhem’.

der Brug (Gaasterland-Sloten), Yt Tolsma-De Groot (Menaldumadeel), Alexander Tuinhout (Leeuwarden), L. Volbeda (Boornsterhem), Gerrit de Vries (Leeuwarderadeel), J. de Vries (Franekeradeel), Paul van der Weg (Het Bildt) en Griet Zoodma-De Haan (Ferwerderadeel).

Bronnen

- B & W Wymbritseradeel, Brief aan de Raad, 14 november 1985.
- J. van der Bij, *Fries in het voortgezet onderwijs, een Echternachse processie. Een evaluatieonderzoek naar de effecten van het project. Academisch proefschrift* ([Leeuwarden] 2005).
- B.C. Damsteegt, 'De spelling van Friese plaatsnamen', *Onze Taal* 56 (1987), pp. 65-66.
- Delpher* [Database van historische kranten, tijdschriften en boeken] <http://www.delpher.nl/>
- T. Feitsma, 'Friese plaatsnamen: wennen aan 't gewone', *Onze Taal* 56 (1987), pp. 64-65.
- Fryske Taalatlas 2007, De Friese taal in beeld* (Leeuwarden 2007). (<http://www.gemeentenenfrysk.nl/upload/files/7-taalatlas-ned-kl.pdf>).
- Fryske Taalatlas 2011, De Friese taal in beeld* (Leeuwarden 2011).
- Fryske Taalatlas 2015, De Friese taal in beeld* (Leeuwarden 2015). <https://www.fryslan.frl/document.php?m=28&fileid=3535&f=ad13b2e4b45efea-086291d638e90b15f&attachment=0>
- K. Gildemacher, 'Stages of geographical names transformation in written usage in Fryslân AD 800-2005', *Proceedings of the International Conference on Minority Names / Indigenous Names and Multilingual Areas Geonames 2005* (Leeuwarden 2005).
- K. Gildemacher, *Friese plaatsnamen. Alle steden, dorpen en gehuchten* (Leeuwarden 2007).
- D. Gorter, *Taal yn Fryslân: ûndersyk nei taalgedrach en taalhâlding yn Fryslân* (Ljouwert 1984).
- D. Gorter, 'Naamgeving in Friesland: contact en conflict = consensus?' In: W. de Geest (ed.), *Recente studies in de Contactlinguïstiek*, pp. 35-45 (Bonn 1997).
- D. Gorter et al., *Language in Friesland* [Engelse samenvatting van *Taal yn Fryslân*] (Ljouwert 1988).
- D. Gorter & R.J. Jonkman, *Taal yn Fryslân op 'e nij besjoen*. (Ljouwert 1995). <http://nl.wikipedia.org/wiki/Gaasterland-Sloten>.
http://web.archive.org/web/20120913084519/http://www.kadaster.nl/BAG/docs/BAG_Overzicht_aangesloten_gemeenten.pdf
<http://www.verkiezingsuitslagen.nl/Na1918/Verkiezingsuitslagen.aspx?VerkiezingsTypeId=4> [uitslagen van alle soorten verkiezingen]
- K. Huisman, yn oparbeidzjen mei T. Feitsma, *Tusken Fryske dream en*

- Nederlânske macht. Fjirtich jier Fryske Nasjonale Partij (Ljouwert 2003).
- De Kampioen* [Tijdschrift van de ANWB] .Jg. 1 (1884) -
- LexisNexis Academic (2004 -) <http://academic.lexisnexis.nl/>
- F. Ormeling, 'Frisification of the map: democratizing public administration', in: P. Jordan (ed.), *Geographical Names as a Part of the Cultural Heritage*, p. 73 [Wiener Schriften zur Geographie und Kartographie, 18] (Wien 2009).
- F. Ormeling & A.Versloot, 'Friese plaatsnamen als cultureel erfgoed', *It Beaken* 70 (2008), pp. 3-22.
- J. M. Penrose, *The role of ethnic political activism in the preservation of Frisian ethnicity in the Netherlands* (z. pl. 1989).
- Plaatsnamengids* - <https://www.plaatsengids.nl/>
- Radio Markant* (2012) – Radio – Televisie – Internet – Omroep voor Súdwest-Fryslân, 22 februari 2012
(<http://nieuw.radiobloggers.nl/lokaalnieuws/nog-steds-onduidelijkheid-over-wel-of-niet-friese-plaatsnamen-op-komborden/>).
- R. Reinsma, *Wandelen langs de taalgrens* (Amsterdam/Antwerpen 2005).
- P.A. Santema, 'Plaatsnamenchaos', *Leeuwarder Courant*, 28-3-2009 (in het supplement *Sneon en Snein*, p. 5).
- Stiennen Man, De. Kaderblêd foar de Fryske Biweging. Ek orgaen fan de Federaesje fan Fryske Studinte Forienings*. Vol. 1 (1945) – 1990. Ljouwert: Boun fan Frysk Nasjonale Jongerein [etc.].
- A. Versloot, 'Frisian place-names and place-names in Friesland', *Onoma* 46 (2011), pp. 127-150.
- Wikipedia* (Nederlandse versie).

